

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS
A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ÍRTA

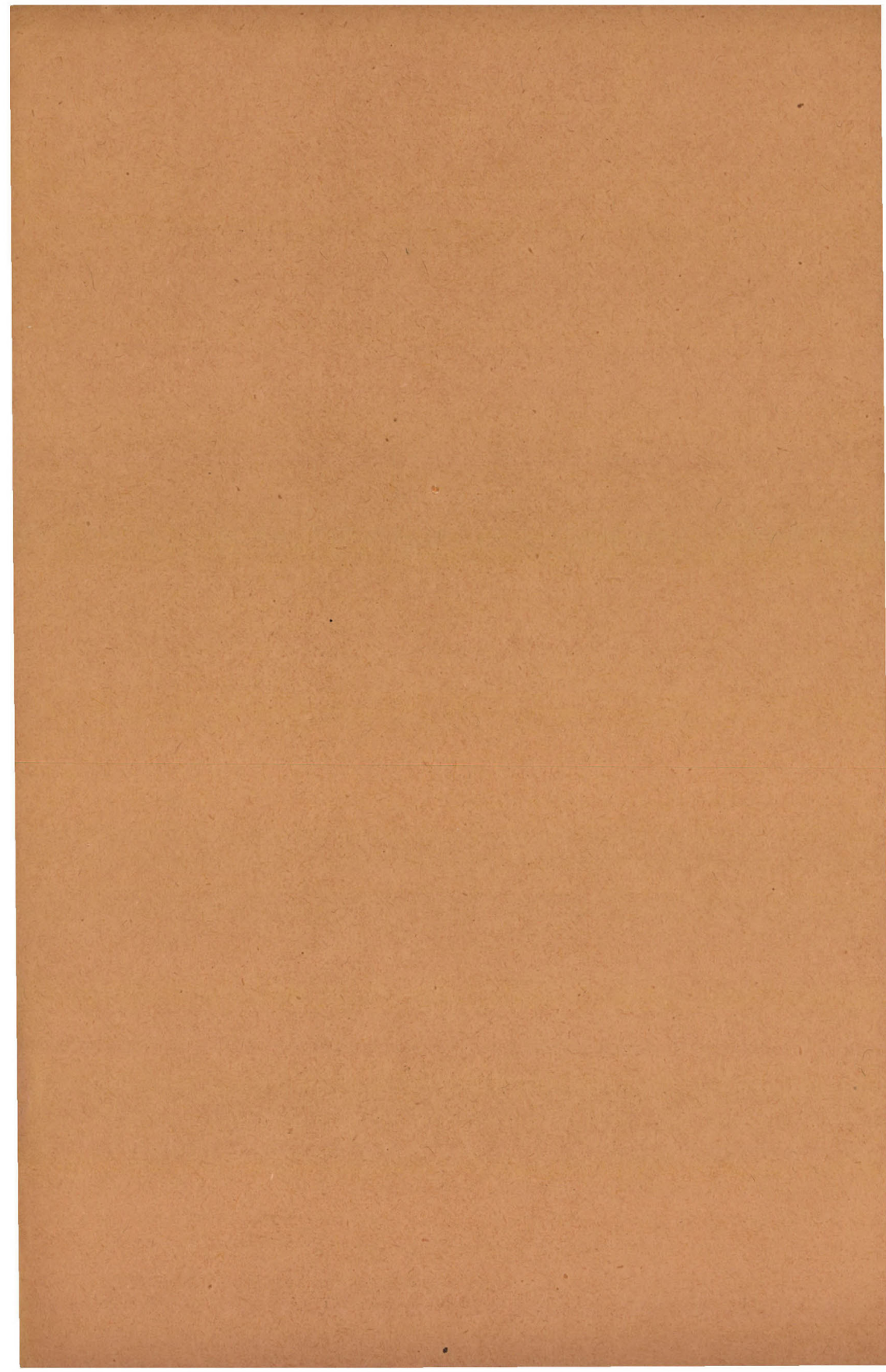
LUKINICH IMRE

LEVELEZŐ TAG

(BEMUTATTA A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926. JANUÁR 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉBEN)

BUDAPEST
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1926

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS
A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY

ÍRTA
LUKINICH IMRE
LEVELEZŐ TAG

(BEMUTATTA A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926. JANUÁR 25-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉBEN)

BUDAPEST
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1926

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A Magyar Tudományos Akadémia azon alaptervezetében, amelyet Vay Ábrahám borsodmegyei követ korábbi tervezetek figyelembevételével terjesztett volt a magyar tudós társaság szervezeti szabályainak megalkotására hivatott országos nagybizottság («országos választottság») ¹ elé (1825); önálló történettudományi osztály nem szerepelt. Külön történettudományi osztály felállítását a létesítendő tudós társaság kebelében csak a Karok és Rendek 1826. április elseji ülése emelte határozattá ² s a tervezet utóbb így is nyert királyi szentesítést.³ Az Akadémia tulajdonképpeni működését 1830 november 17-ikén kezdte meg, amidőn az igazgatóság megválasztotta a rendes tagokat azon elv alapján, hogy «rendes taggá olyan lehessen, kitől ismeretes tudománya s különösen magyar nyelven már ki is adott érdemes munkáji mellett ezutánra is korához és tüzehez képest folyvást buzgó munkálkodást várhatni.»⁴ A történettudományi osztály első rendes tagjai Horvát István, Petrovics Frigyes, Kazinczy Ferenc és Kiss János lettek, Horvát István azonban, aki egyébként az előmunkálatokban tevékeny részt vett, megválasztását nem fogadta el;⁵ helyére az 1832-ik évi nagygyűlés Bajza Józsefet választotta meg.⁶

¹ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. I. (Pest, 1833.) 49. 1. *Acta comitiarum*. Posonii, 1825—26. I. 254. és 273. l.

² *Acta comitiarum*. I. 302.

³ *A Karok és Rendek*, 1826 ápr. 17-iki felterjesztése, *Acta comitiarum*. I. 331—333. *Évkönyvek* I. 52, 55—57. l.

⁴ *Évkönyvek*, I. 60. l.

⁵ *Évkönyvek*, I. 64—65. l.

⁶ *Évkönyvek*, I. 82 l.

Az első választás arra mutat, hogy a M. Tud. Akadémia megalakulása idején nálunk tudományos történetírás nem volt. A megválasztottak egyike sem volt történetíró s megválasztásuk csakis az Akadémia által felállított azon kiegészítő irányelv alapján érthető vagy indokolható, mely kimondta, hogy «költő vagy nyelvtudós, kitől életírás, nyelv története s egyéb históriai tárgy forog kézen», a történettudományi osztályba is megválasztható.¹ A tudományszakokat egymástól elválasztó korlátok ezen tágítása az akkori helyzet szükségyszerű következménye volt. A magyar történetirodalomnak föllendülése a XVIII. század végén Prayval és Katonával véget ért. A tudományos magyar történetírás történetének folytonossága megszakadt s e szakadékot sem Virág Benedek, sem Buday Ézsaiás működése nem tudta áthidalni. Az előretörő magyar romanticizmus nem állott ugyan ellentétben a források módszeres, kritikai vizsgálatán alapuló történettudománnyal, melynek a közelmúltban Katona és Pray oly kiváló képviselői voltak, de egyetemes hatást csak a nemzet nyelvén megszólaló történetírástól várt. A romantikus világnézetben felnőtt új nemzedék történeti szellemének és értékfelfogásának tengelye a nemzeti eszme volt. Ez a nemzedék nem ismerte el a tudomány öncélúságát, hanem azt a nemzeti érdekek szolgálatába kívánta állítani. Innen van az, hogy míg a XVIII. század latin nyelvű történetírásának eredményeit talán már csak a tudományos közéletben értékelték, addig a közfelfogás e történetírás termékeit idegen kútfőkül tekintette, melyek anyagának nemzeti közkinccsétételét a magyar nyelvű történetírástól várta. Lényegileg azonos, tehát közvetett hatása volt Fessler nagy történeti munkájának is, melynek befejező kötete éppen az Akadémia alapításának évében, 1825-ben jelent meg.

A romantikus világfelfogás nálunk is, a külföldön is a nemzeti eszme szolgálatában állván, megérthető, hogy a megalakuló Akadémiának törekvése elsősorban azon erőök egyesítésére irányult, akik «szép nyelvünk' tökéletesítésére, a' nemzet bővebb kimívelésére»² szentelték tudásukat és ere-

¹ *Évkönyvek*, I. 60. l.

² Gróf Teleki József elnöki megnyitójá. *Évk.* I. 128. l.

jüket. Megérthető az is, hogy ezen eszmei célnak időlegesen a tudományos szakszerűséget is alárendelte.

A szakszerűség hiánya azonban korántsem jelentette egyúttal a történelmi érzék hiányát is. A történettudományi osztály működésének első megnyilvánulásai legalább arra mutattak, hogy az Akadémia hivatását a társadalommal s a magyar történetírás jövő feladataival szemben helyesen fogta fel. Működése ennek következtében kezdettől fogva kettős irányú volt. A történelmi olvasmányok hiányán a klasszikus és a modern történetirodalom alapvető műveinek magyar nyelvű fordításaival¹ kívánt segíteni, hogy ezzel magyar olvasóközönséget teremtsen, benne a történelmi érzéket fölkeltse s egyúttal mintákat szolgáltatson az írók számára is. «A' magyar históriának még inkább, mint eddig lehetett, oknyomozó irathatása tekintetéből» pedig egy nagy-szabású kútfőkiadvány-sorozatot vett tervbe, mely — bizonyára a Pertz által 1826-ban megindított Monumenták mintájára — a magyarországi köz- és magánlevéltárak történeti jelentőségű anyagán kívül a nagyobb külföldi könyv- és levéltárak magyar vonatkozású okleveles vagy kéziratoss emlékeit volt hivatva egységes terv szerint közzétenni.² E nagyvonalú program belátható időn belül való megvalósítása a rendelkezésre álló anyagi eszközök hiánya miatt nem látszott ugyan valószínűnek, a rendszeres gyűjtőmunkásság mindamellett már 1832-ben megindult azzal, hogy Baricz György I. tagot a milánói, Gévay Antal I. tagot pedig a bécsi császári udvari könyvtár magyar történeti emlékeinek felkutatására és ismertetésére felkérték.³ E megbízatások, melyeket különböző tagok lelkesedéssel és nem lankadó buzgósággal éveken át teljesítettek, a magyar történelmi emlékeknek nem várt mennyiségét tárták fel a történetírók előtt, nemcsak a magyarországi hatósági és magánlevéltárakban,⁴ hanem az ismertebb osztrák, német,

¹ Felsorolásuk. *Évk.* I. 79. 1.

² A tervezet pontjai *Évkönyvek*, I. 94. 1.

³ *Évkönyvek*, I. 95. 1.

⁴ *Évkönyvek*. II. 14—19, 65; III. 8, 95—139; IV. 19—33. 1.

francia, belga, svájci, olasz és angol köz- és magángyűjteményekben¹ is.

A történelmi emlékek jegyzékbe foglalásával s a lehetőséghez képest másolatba vételükkel azonban a történet-tudományi osztály tevékenysége egyelőre ki is merült. Az összegyűjtött magyar nyelvű történelmi emlékek egy kis része 1600-ig terjedő korhatárral a Döbrentey Gábor által szerkesztett *Régi magyar Nyelvelmékek* című akadémiai vállalatban napvilágot látott ugyan, minthogy azonban a szerkesztőt ez emlékek közzétételénél elsősorban és főként nyelvészeti szempontok vezérelték, a gyűjtemény, mely anyagi támogatás hiányában¹ 1846-ban különben is megszűnt, történelmi forráskiadványul nem tekinthető. Az osztály munkássága csaknem kizárólag az *Évkönyvekre* s a részvétlenség miatt³ 1844-ben megszüntetett *Tudománytár*⁴ kötetekre szorítkozott, ami a gyakorlatban annyit jelentett, hogy az osztály tagjai tér hiányában szélesebb alapokon nyugvó tudományos és irodalmi munkásságot nem tudtak kifejtteni. Széchenyi 1844 december 26-iki elnöki megnyitójában fájdalmas lemondással volt kénytelen megállapítani, hogy «Académiánk is már jóformán kiesett a' divatból és ekkép a' nagy közönség' kegyéből, pedig korántsem mintha hibásan állítatott volna fel, mert hiszen mi egy résznek nem tetszik, az azért még nem hibás, s' egyébiránt mi az, mi nem volna javítható; hanem azért nincs divatban többé, mert részint más térre voná a' tennivalók aggasztó sora számos hazafiak figyelmét, részint, valljuk meg; mert kisdedekként, mint játszó szert, mellyel egy időig bibelődheték, már megunta azt a sok magyar és e' szerint most valami más után eseng.»⁵ A titkári beszámoló jelentések sem tagadták, hogy az Akadémia föllállításához fűzött remények csak részben valósultak meg; az eredménytelenség legfőbb okát azonban

¹ *Évkönyvek*, II. 13, 45, 64, 73, 88—89, III. 13, 14—16, 26, 49—50, 59—75, 123, 145; IV. 52—53; V. 14—15, 1.

² *Évkönyvek*, VII. 61.; VIII. 9, 1.

³ *Évkönyvek*, VII. 13, 1.

⁴ *Évkönyvek*, VII. 65, 1.

⁵ *Évkönyvek*, VII. 58, 1.

nem az Akadémiában keresték, hanem az Akadémia rendelkezésére álló anyagi eszközök elégtelenségében.¹ Az Akadémia társadalmi alapítás lévén, a társadalom áldozatkészsége megnyilvánulásának mértékében népszerűségének fokmérőjét látta. S nem volt-e oka az Akadémia és a társadalom közt szükségkép feltételezett kapcsolatok meglazulása, sőt teljes hiánya miatt panaszkodnia akkor, midőn pl. 1844-ben, vagy 1846—1848-ig egy krajcár adomány sem folyt be az Akadémia céljaira. Eredményes munka ilyen viszonyok közt természetesen egy osztálytól sem volt várható, mégis tagadhatatlan, hogy az Akadémia és egyes osztályai jobb sorsra érdemes buzgósággal törekedtek nemcsak az észlelt bajok kiküszöbölésére, hanem a magyar társadalommal való szorosabb kapcsolat megteremtésére is. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy az időnként kitűzött pályatételek is számoltak a kor szükségleteivel s elsősorban a magyar művelődéstörténelem nagyobb érdeklődésre igényt tartható kérdéseire irányították a történetírók és az olvasóközönség figyelmét. 1845-től kezdve az osztályok külön ülészetek,² ami élénk osztályéletet s ezzel kapcsolatosan szorosabb együttműködést teremtett és lehetővé tette tervszerű munkaprogramm felállítását is. Ez üléseken újból szóba került az eredeti program: «egy magyar történeti kútforrás-gyűjtemény» megindítása is, melyet a törvényhatóságok anyagi támogatásával vélték kiadhatni,³ továbbá a magyar régészet és művészettörténelem terén végzendő kutatások intézményes megszervezése is «nemzeti becsületünk s honi történetünk érdekében.»⁴ Mindezen eszmék és törekvések azonban a mind élesebb jellegű pártharcokkal lekötött magyar társadalom közönyössége miatt alig jutottak túl az első megbeszélések fokozatain. Úgy látszott, hogy Széchenyi helyesen ítélte.

A magyar társadalom csak Világos után jutott tudatára annak, hogy mit jelentett számára az Akadémia. A nemzeti katasztrófa első pillanataiban a magyar tudományos élet önálló továbbfejlesztése kilátástalan vállalkozásnak tűnt fel!

¹ *Évkönyvek*, VIII. 13—14. l.

³ *Évkönyvek*, VIII. 37. l.

² *Évkönyvek*, VIII. 34—35. l.

⁴ *Évkönyvek*, VIII. 67—68. l.

az aggódó hazafiak előtt. Ez magyarázza meg azon sajátságos kísérletet, melyet bizonyára Bécsből sugalmaztak s mely arra irányult, hogy a magyar tudományos élet a bécsi császári akadémia kebeién belül keressen elhelyezkedést s ott fejtsen ki tudományos működést. Kísérletkép Toldy Ferenc 1850-ben már két tanulmánnyal szerepelt a bécsi akadémia kiadványai-ban s közülök a Zrinyi előtti magyar történeti költészetet tárgyaló értekezése magyar nyelven jelent meg — először és utoljára — ugyanott. E kísérlet azonban elszigetelt jelenség maradt, sőt éppen Toldy volt az, kétségkívül az együttműködés politikai jelentőségére ráeszmélve, aki még 1850-ben megindította az *Új Magyar Muzeumot*, hogy a szűk korlátok közé szorított és a nyilvánosság kizárásával működő Akadémia tagjai számára irodalmi és tudományos munkateret biztosítson.

Az új folyóirat, amely az Unió alapelvének megfelelően a magyarországi és erdélyi magyar írókat közös munkában egyesítette, egyetemes jellegű volt s a történelem mellett lehetőleg minden tudománykör ügyét kívánta szolgálni. Minél jobban érezte azonban a magyar társadalom az abszolút kormányhatalom nyomását, annál élénkebbé és tudatosabbá lett érdeklődése mindaz iránt, ami multjához fűzte. Szinte ösztönös ragaszkodással fordult történelmi emlékeink felé s azok felkutatását, közzétételét és tanulmányozását valóságos kultusszá emelte. «Mostanság a magyar nemzetnek két legfőképpen hasznos munkásosztálya van, — írta gróf Mikó Imre 1855-ben — egyik, mely irodalmát, másik, mely földjét műveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll lábra ismét a megtántorodott nemzet. Létünk nyelvünktől, ez irodalmunktól függ. Irodalmunk legjövődűsabb, legtermékenyebb része a hazai történet. Tizszer essünk el s míg történeteink állnak, újra fölkelhetünk.»¹ Mikó megállapítása az elnyomott nemzet lelkében élő tudat kifejezése. Ez magyarázza meg a történettudomány váratlan fellendülését is éppen az abszolutizmus első éveiben. 1852-től kezdve különféle vállalkozásokban egymásután láttak napvilágot.

¹ *Erdélyi tört. adatok*, I. (Kolozsvár, 1855.) Előszó II—III. 1.

szokatlan bőségben, a magyar történelemre vonatkozó forrás-kiadványok.

Az *Újabb Nemzeti Könyvtár*-ban 1852-től egy bizottság felügyelete alatt Esterházy Miklós, Zrinyi Miklós, Heltai Gáspár, Székely István, Szalárdy János és Cserei Mihály történeti munkái jelentek meg. A gróf Mikó Imrétől szerkesztett és kiadott *Erdélyi Történelmi adatok* első kötetei (1855—1858) számtalan okiraton kívül Borsos Sebestyén, Nagy Szabó Ferenc, Enyedi Pál, Tholdalagi Mihály, Borsos Tamás, Sepsi Laczkó Máté műveit és iratait tartalmazták. Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor kiadásában 1856-ban indult meg a *Történelmi emlékek a magyar nép községi és magánéletéből* című vállalat, melynek első kötetében Balla Gergely: Nagykőrösi krónikája talált helyet. Ugyancsak 1856-ban kezdte meg Szalay László is a *Magyar Történelmi Emlékek* kiadását Kemény János önéletírásával, melyet később Bethlen Miklós és Károlyi Sándor önéletírásai követtek.¹

Mindezen elszigetelt vállalkozásoknál fontosabb volt a Magyar Tudományos Akadémia azon elhatározása, amellyel 1854 január 23-án tartott u. n. kisgyűlésén egy *Történeti Kútfők Tára* című vállalat megindítását kimondta, hogy — úgymond — «illy gyűjtemény' megindítása által a' kútfő-tanulmányozásra s' históriánkban a' pozitív irány' erélyesb kifejlődésére hasson.»² Ezen időszaki kiadvány, melynek szerkesztését egy ugyanekkor létesített állandó bizottság az ú. n. Történelmi Bizottság irányította, lényelgileg a Luczenbacher (Érdy) János által még 1845-ben kidolgozott terjedelmes munkaprogramm³ megvalósítását célozta.⁴ Innen van az, hogy az 1855-ben megindított *Magyar Történelmi Tár* első kötetei nem pusztá adatközlések, hanem részben feldolgozások is. «Az író és olvasóközönség részvételét a' történelem' s annak forrásai iránt»⁵ így vélték legkönnyebben felkelteni

¹ V. ö. Lukinich J.: *A Magy Tört. Társulat tört.* 16 l.

² *Magy. Acad. Ért.*, 1854. 20—21. l.

³ Ismertetését l. Lukinich J. i. m. 12—15. l.

⁴ *Magy. Acad. Ért.*, 1854. 105—107. l.

⁵ *Magy. Tört. Tár.* I. k. Előszó VII. l.

és ébren tartani. A *Magyar Történelmi Tár* 1877-ig 25 kötetben jelent meg; kiadását ez évben a Történelmi Bizottságtól a Magyar Történelmi Társulat vette át, s *Történelmi Tár* címen 1912-ig 34 kötetben bocsátotta közre hazai történelmünk kisebb terjedelmű, de válogatott forrásanyagát.¹ Hiányát élénken érezzük, mert szerepét az Akadémia Történelmi Bizottságtól 1914-ben új életre keltett *Magyar Történelmi Tár* III. sorozata nem tudja betölteni.

Az 1854 január 30-iki kisgyűlésen kezdeményezett s az április 24-iki ülésen véglegesen megszervezett Történelmi Bizottság feladatát a *Magyar Történelmi Tár* kiadásával korántsem tartotta befejezettnek. Ez utóbbi ülésen gróf Teleki József elnök maga jelentette ki, hogy a történettudományi osztály «ő feladatának tekinti a' magyar történettudomány' gyarapítására egy, criticalai hűséggel és pontossággal készítendő nagy *Okmánytárnak*, úgy a' kútfőszerű történetírók' szinte criticalai kiadását.»² A korszerű elnöki javaslatot a Történelmi Bizottság szövegezésében az 1854 november 27-iki kisgyűlés is magáévá tette s haladéktalanul határozattá emelte egy nagyobbarányú kútfőkiadás megindítását 3 főosztályban. «Első főosztályát *Okmánytárak* képeznék: *Diplomataria* 's egyes kötetekben egyes nagyobb korszakok, vidékek, hatóságok' stb. olly oklevél'-s másnemű hivatalos okmányait hozná, mellyek eddig vagy egészen, vagy részeik szerint kiadatlanok, vagy kézen nem forgó, többnyire külföldi munkákban jelenvén meg, iróink előtt nagyobb részt ismeretlenek; vagy ha nálunk megjelentek is, részint nem mentek még be okleveles gyűjteményeinkbe, részint igen hibásan adattak ki.» A Bizottság előtt végső célként egy nagyarányú, lehetőleg teljességre törekvő criticalai *Codex Diplomaticus* kiadása lebegett ugyan, amely Fejér: *Codex Diplomaticusának* anyagát is felölelte volna, az adott viszonyokra s a rendelkezésre álló anyagi források kisszerűségére való tekintettel azonban «boldogabb időre halasztandónak» tartották e nagy vállalat megindítását. E kútfőgyűj-

¹ Iukinich J.: *Századok*, 1911. 804—805. 1. és a *Magy. Tört. Társ. története*. 107—108. 1.

² *Magy. Acad. Ért.*, 1854. 107. 1.

temény második főosztálya a nem-magyar, harmadik főosztálya pedig a magyar nyelvű történétírók kiadatlan műveinek történelmi bevezetésekkel és tárgyi jegyzetekkel ellátott kiadását tartalmazta volna.¹ A terv ez utóbbi két főosztálya azonban a vállalat megindulásakor egyggyé olvadt.

E kútfő-kiadvány ekkor megállapított gyűjtő címe: *Monumenta Hungariae Historica* a Pertz által 1826-ban megindított *Monumenta Germaniae Historica*-ra emlékeztet; a Bizottság előtt azonban közelebbi mintául a bécsi Akadémia kiadásában megjelent *Fontes rerum Austriacarum* című vállalat lebegett, amelyet a bécsi Akadémia történelmi bizottsága adott ki az *Irók (Scriptores)* és az *Oklevéltárak (Diplomataria et acta)* sorozatára tagoltan, 1849-től illetőleg 1855-től kezdve; egyezett a Fontes köteteivel a magyar *Monumenták* alakja, rendszere, sőt közlési módja is.

A *Monumenták* első kötetei és pedig úgy az *Okmánytárak*, mint az *Irók* osztályában, 1857-ben jelentek meg; az előbbiből 1920-ig 41, az utóbbiból 1906-ig 38 kötet látott napvilágot. Az *Okmánytárak* osztályában külön sorozatokat képviselnek az *Árpádkori Új Okmánytár* (12 kötet), az *Anjoukori Okmánytár* (7 kötet), a *Brüsszeli Okmánytár* (4 kötet) és a Magyarország melléktartományainak *Oklevéltára* néven ismert kötetek (4 kötet); az *Irók* osztályában pedig Verancsics Antal munkái (12 kötet) s a XVI—XVIII. századból való *Évkönyvek* és *Naplók* (4 kötet). E két osztályhoz 1873-tól a *Magyar Országgyűlési* (12 kötet), 1875-től fogva pedig az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (21 kötet) kötetei csatlakoztak, melyek *Országgyűlési Emlékek* (*Monumenta Comititalia Regni Hungariae* és *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*) összefoglaló címen a *Monumenták* harmadik osztályát alkották. Végül 1874-től kezdve a *Monumenták* negyedik osztályaként szerepelnek a *Diplomáciai emlékek* (*Acta extera*) is, melyek az Anjouk (1268—1426) és Hunyadi Mátyás (1458—1490) korának külpolitikai vonatkozású történelmi emlékeit tartalmazzák (7 kötet).

A *Monumenták* felsorolt 4 osztályában 1920-ig megjelent

¹ *Magy. Acad. Ért.*, 1854. 316—317. l.

119 kötet a magyar mult legbecsesebb forrásanyaga, mely nemcsak a magyar történelem részletkérdéseire, s egyes korszakok, intézmények és egyéniségek történeti jelentőségére, illetőleg szerepére derített új világosságot, hanem egyes korszakokról, intézményekről és egyéniségekről korábban vallott nézeteink, vagy ítéleteink átértékelésére is ösztönt és alapot adott. A mohácsi vész utáni kor történetének tudományos feldolgozása csak azóta volt lehetséges, amióta a *Monumenták* kötetei megjelentek, sőt Erdély történeti szerepéről és jelentőségéről is csak azóta beszélhetünk, amióta az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* és az erdélyi fejedelmek uralkodásának történelmi emlékeit tartalmazó oklevéltárak közkezen forognak. Teljesen új megvilágításban tűnik fel Magyarország szerepe a Balkánon és Dél-Európában a történelmi mellék-tartományok, továbbá a raguzai és Beatrix királyné révén az olasz összeköttetések, nemkülönben a Blagay-, Zrinyi- és Frangepán-családok oklevéltárainak közzététele óta, sőt most már az is megállapítható, hogy a *Monumenták* idevágó kötetei a balkáni történelem külföldön is elismert és sűrűn idézett forrásaivá lettek.

A *Monumentákhoz* hasonló alakban és rendszerben, de azoktól függetlenül, külön kiadványsorozatként jelentek meg 1863-tól kezdve a *Török-magyarorkori Emlékek*.

A török uralkodás története Magyarorszáiban egyike azon kérdéseknek, amelyek Decsy Sámuel magyar nyelvű *Osmanographiája* (Bécs, 1788—89) s főleg Hammer és Zinkeisen összefoglaló nagy műveinek megjelenése óta a magyar tudományos világot állandóan foglalkoztatták. A Magyar Tudományos Akadémia az 1845-ik évi naggyűlés alkalmával már pályadíjat tűzött ki a magyarországi török uralom történetének megírására s bár e pályázat a rendelkezésre álló források hiányai miatt meddő maradt, mégis alkalmul szolgált arra, hogy az Akadémia mindenekelőtt a magyar levéltárak hódoltsági vonatkozású és pedig elsősorban török nyelvű okiratainak összegyűjtését, illetőleg lefordíttatását vette tervbe, hogy a magyarországi hódoltság megirandó történetének anyaga a tudományos feldolgozás számára mindenkor készen álljon.

Az Éberl Ferdinándtól, főleg azonban a Repiczky János-tól akadémiai megbizásból összegyűjtött és lefordított, utóbb Szilády Árontól átnézett okleveles anyag, amelyet Szilágyi Sándor a hódoltságra vonatkozó egyéb okiratokkal bővített, vetette meg alapját a *Török-magyarokori Emlékek* nagybecsű sorozatának, (1863—1873) 9 kötetben, melyhez 1875-ben külön név- és tárgymutató járult. Az így napvilágra jutott nagyfontosságú okleveles anyagot kiegészítették Kazinczy Gábornak Borsodmegye¹, Ráth Károlynak pedig Györmegye² hódoltságáról korábban megjelent közlései. Ez utóbbi közlések, valamint Repiczky fordításai, melyek egy része a Szabó Károlytól és Szilágyi Sándortól kiadott *Nagykőrösi krónika* függelékeként és a nagykőrösi ref. főgimnázium 1859-iki *Értesítőjében* már napvilágot látott, készítették Salamon Ferencet «*A török uralkodásról Magyarországon*» című összefoglaló tanulmánya megírására. (*Budapesti Szemle* 1859—60). Ezt a tanulmányt 1864-ben főként a *Török-magyarokori Emlékek* első két kötetének, valamint Hornyik: *Kecskemét városa története* II. kötetének anyagával kibővítve önállóan is kiadta. S bár Salamon saját kijelentése szerint új alakban megjelent könyvében általános körvonalakat s nem részletezett rajzot kívánt adni, műve klasszikus terméke az inductiv módszerű történetkutatásnak, melynek megállapításai részben a köztudatba is átmentek; s ha egy s más tekintetben vesztettek is erejükből, a történetírói módszer alkalmazásában ma is mintácul szolgálhatnak.

Kétségtelen, hogy ismereteink a magyarországi török uralkodás történetéről 1864 óta rendkívül kibővültek. A Magyar Tudományos Akadémia azóta adta ki a *deftereket*, (1540—1639) Velics Antal fordításában és Kammerer Ernő bevezetésével és jegyzeteivel ellátva két kötetben (Budapest, 1886 és 1890); továbbá a *török történetírókat* és pedig: Thúry József fordításában két kötetben (Budapest, 1893—1896); Karácson Imre fordításában *Evlia Cselebi utazásait* két kötetben (Budapest, 1904 és 1908) és ugyancsak Karácson Imre fordításában több XVI. XVII. századbeli török tör-

¹ *Magy. Tört. Tár.* VII. k.

² *Magy. Tört. Tár.* VI. k.

ténetírót egy kötetben (Budapest, 1916). Ez utóbbi kötetet Szekfű Gyula rendezte sajtó alá, s látta el bevezetéssel is, amely a török történetírók értékelését egészen új alapokra helyezte. A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg továbbá néhány kötet *oklevéltár* is, még pedig Karácson Imrétől két kötet (Budapest, 1913 és 1916) s a *budai pasák levelei* egy kötetben (Budapest, 1911).

Amidőn a magyarországi török uralkodás történetéről van szó, akkor közel kétszáz esztendő történetére és e korszak alatt Magyarország területének mintegy $\frac{3}{5}$ -ödére kell gondolnunk. Ez a hódoltsági terület jóval nagyobb volt annál, melyet a trianoni béke hagyott meg a magyarságnak. Ezen korszak nem áll csak háborúból s diplomáciai küzdelmekből a hódoltsági területek miatt és felett, bár egyfelől a bécsi udvar s másfelől az erdélyi fejedelmek és a porta közt állandó volt a diplomáciai érintkezés, éppen területi kérdések körül. Ezen korszaknak és ezen területnek belső története is van, amely a hódítókat és a hódoltságiakat egymáshoz fűző viszony és vonatkozás sokféleségénél fogva tág teret nyújt a történetírói munkásság számára. A török hódítás korának szorosabb értelemben vett politikai és katonai történelme mellett érdekelni lehet azon kérdések is, amelyekből megállapítható, hogy hogyan élt és hogyan rendezkedett be Magyarország területén a török hatalom, mit alkotott uralma fenntartására; általában minő hatással volt a török kulturszervezet a magyarság művelődésére és pedig úgy a közvetlen török uralom alatt élő úgynevezett hódoltsági, mind pedig a velük érintkező, vagy tőlük távolabb lakó hódolatlan magyarságéra.

Az imént felsorolt kiadványokban a most felvetett kérdésekre tömérdek értékes adat található, de még távol állunk attól, hogy a hódoltság korának megírására a fenti szempontok figyelembevételével már most vállalkozhatnánk. Erre a tervszerű kutatások folytatása szükséges, azon irányelvek figyelembevételével, amelyek oly eredményessé tették az

¹ V. ö. Császár M.: *A török közoktatásügy Magyarország hódolt területén, 1543—1686. Magyar Paedagogia, 1917. (XXVI.) 249—62. k.*

Akadémia ezirányú működését, amellyel a *Turkologia* név alatt ismert nemzetközi tudományágban tekintélyt és tudományos jelentőséget vivott ki a maga számára. Nemrégiben állapította meg az egyik német turkológus, hogy a M. Tud. Akadémia ez irányú munkásságának eredményeit mindazoknak ismerniök kell, akik e tudományág komoly művelői közé számítják magukat.

A török hódoltság korának az 1699-iki karlovinci békével lezáruló történetét ismertető forráskiadványokhoz tervszerűen csatlakoznak az *Archivum Rakocianum* kötetei. E sorozatnak a Rákóczi-kor (1703—1711) had- és belügyeivel foglalkozó tíz kötetét Thaly Kálmán, diplomáciai vonatkozásait pedig Simonyi Ernő adta ki 3 kötetben. Ugyancsak e korszak történetének részleteit felderíteni vannak hivatva azon akadémiai kiadványok is, melyek Thaly szerkesztésében sűrű egymásutánban jelentek meg, s egyrészt történelmünknek egy, idáig egyoldalú irányzatossággal előadott korszakának tárgyilagos megismeréséhez szolgáltatnak óriási adattömeget, másrészt az új nemzedék lelkében meggyőződés-szerű mély érdeklődést váltottak ki e mozgalmas kor és annak intézői, köztük elsősorban Rákóczi egyénisége iránt.

E forráskiadványok eddig megjelent kötetei, melyek kiadási szabályzatait önálló felfogással, de a külföldi szabályzatok figyelembevételével a Történelmi Bizottság állapította meg, természetesen nem tartalmazzák Magyarország, illetőleg Erdély történetének teljes forrásanyagát. Így élénken érezzük összefoglaló rendszeres oklevéltárak hiányát a XIV—XV. század történetére vonatkozólag, sőt mindaddig, míg a Magyar Történelmi Társulat «*Magyarország újabbkori történetének forrásai*» címen a XVIII—XIX. század történeti emlékeinek rendszeres kiadását meg nem indította, e két század történetének forrásszerű kutatása és feldolgozása sem tartozott a Történelmi Bizottság munkatervének sürgősebben megoldandó feladatai közé, bár tagadhatatlan, hogy a Történelmi Bizottság részint pályadíjak kitűzésével, részint egyes történetíróknak adott megbízások útján nem egy ízben tett kísérletet arra, hogy a hozzánk közelebb eső korszakok forrásszerű megismertetését munkássága körébe

kapcsolja. Az *Anjou-kori Okmánytár*-nak erőteljes folytatása, a *Zsigmond-kori Oklevéltár*-nak megindítása is mindjobban érezhető szükséglet, mert nélkülök Magyarország középkori története nem írható meg.

A Történelmi Bizottság kiadásában megjelent imént felsorolt forráskiadványok, nemkülönben a Bizottságnak a hazai- és külföldi levéltárakban tervszerűen végzett kutatásai és másoltatásai az Akadémia, illetőleg a Történelmi Bizottság munkásságának csak egyik megnyilvánulása. Az Akadémia a történelmi adatok imponáló tömegének rendszeres és tervszerű közzétételével feladatát korántsem tarthatta befejezettnek, mert hiszen pusztá adatgyűjtés vagy anyagközlés még nem történettudomány, bár annak első alapfeltétele. Gondoskodnia kellett tehát arról, hogy mindenkéltől oly művek adassanak a történetírók kezeibe, melyek a már közzétett nagyterjedelmű forrásanyag elrendezését, kritikai értékelését és feldolgozását lehetővé teszik, a felesleges energiapazarlás veszedelme nélkül. Knauz Nándornak Fejér *Codex Diplomaticusához* készített évmutatója (1862), Czinár Mórnak ugyancsak ezen gyűjtemény anyagából összeállított betűrendes tárgymutatója (1886), Kovács Nándornak Betűrendes névmutatója *Az Árpád-kori Új Okmánytárhoz*, Szinnyei Józsefnek *folyóirat-repertóriuma*, továbbá Knauz Nándornak *Kortana* (1876), Csoma Józsefnek és báró Nyáry Albertnek *Heraldikája*, Karácsonyi Jánosnak a *magyar nemzetségekről* írt műve, nemkülönben jegyzéke a hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelekről, Csánki Dezsőnek *korszakos történelmi földrajza a középkori Magyarországról*, Réthy Lászlónak *Corpus Nummorum* című kiadványa, Rupp Jakabnak *Magyarország helyrajzi története*, Szentpétery Imrének *Oklevéltani naptára* és befejezésre váró regestakiadványa az árpád-kori királyi oklevelekről stb. ezt a célt szolgálták és mint a középkori Magyarországgal foglalkozó történetírásunk szembetűnő fellendülése mutatja, el nem vitatható eredménnyel.

A történetírói módszer fokozatos haladását mutatják az 1867-ben megindított *Értekezések* és a főtitkár szerkesztésében ugyanezen évtől kezdve megjelent *Akadémiai Értesítő* kötetei is, melyek feldolgozásokban ismertették a hazai

történetkutatás terén elért tudományos eredményeket, az egyetemes történelemnek magyar vonatkozásait, sőt figyelemmel voltak azon történelmi problémákra is, melyeknek a magyar történelemmel közvetlen kapcsolataik nem voltak ugyan, de egy magasabb történetszemlélet, vagy értékfel-fogás kialakulásához, analógiák kutatásához és megállapítá-sához, s ezek alapján a sokáig egységesnek tartott történet-tudomány differenciálódásához szükségképen hozzájárultak. Ma már jogosan hivatkozhatunk arra, hogy a szűkebb ér-telemben vett politikai történelem mellett magas színvonalú gazdaság-, társadalom-, pénz-, oktatás-, földrajz-, művészet-, és jogtörténeti irodalmunk van, eredményeiről a külföld is szívesen vesz tudomást, mely az európai kulturközösség nem mellőzhető tényezőjének tartja a magyar történettudományt.

A magyar történettudomány fejlődésére el nem vitat-ható hatással volt a külföldi történetirodalom is. Külföldi történetírók ismertetése s műveiknek magyar nyelvre való fordítása már a megalakuló Akadémia munkatervében is szerepelt, mint a legsürgősebben megoldandó feladatok egyike, azon elv alapján, mely már az első alapszabályokban is kifejezésre jutott, hogy az Akadémia «hivatva van a nem-zeti nyelvet mind eredeti munkák dolgozása, mind régi és új remekírások magyarrá tétele által gyarapítani». A leg-közvetlenebb cél volt a történelmi érzék és a tartós érdek-lődés felkeltése a klasszikus értékű történelmi művek iránt egy olyan társadalomban, melyben nem éltek tudományos hagyományok s amely az előretörő romanticizmus korá-ban a nemzeti önérzet túlzásaira és szertelenségeire volt hajlandó. Nagy jelentőségű volt azonban a külföldi tör-ténetírók fordításban való közzététele később is abból a szempontból, hogy bennök a bőséges forrásanyaggal rendel-kező új történetírói nemzedék utánzásra méltó mintákat nyert, s azokból formaérzék, írói művészetet, s egyete-mesebb jellegű történetszemléletet tanulhatott. E tekintet-ben elég Macaulay, Thierry, Taine, Symonds, Burkhardt, Carlyle, Curtius stb. nevére hivatkozni. S ha ma önérzetesen beszélhetünk önálló felfogású tudományos magyar történet-írásról, melynek eredményei immár nem csupán a szak-

tudósok kicsiny körét, hanem a magyar értelmiség legszélesebb rétegeit is foglalkoztatják, akkor igazoltnak kell tekintenünk az Akadémia tudomány-politikáját, amely egyrészt a nemzeti sajátságok erőteljes kifejlesztésével, másrészt a szükséges idegen kulturértékek tervszerű átvételével s a magyar kulturelemekkel való tudatos összeegyeztetésével a magyarságot a nyugateurópai kulturközösségbe bekapcsolta, sőt annak itt a Duna medencéjében történelmi hivatást biztosított.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

